

MATIJA VLAČIĆ ILIRIK I HUMANISTIČKA FILOLOGIJA NJEGOVA DOBA

Mate Križman

Među mnogim visokim ocjenama Vlačićeva povijesnoga lika za nastanak je ovoga priloga najpoticajnije bila Mirkovićeva (1960), Jurićeva (1975) i Bertošina (1975). One su, naime, snažno istaknule, pored ostalih Ilirikovih zasluga, i njegovu plodnu zaokupljenost jezičnom pojavom. M. Mirković u svojoj iscrpnoj i nadahnutoj uspostavi Vlačićeva lika i vremena govori na mnogim mjestima o njegovu bavljenju jezičnom pojavom i o njemu kao »komparativnom lingvisti« te »značajnom analitičaru i kritičaru jezika kao sredstva izražavanja ljudske misli« (Mirković 1960, na više mjesta). Š. Jurić misli da je Vlačić »lingvist po svojoj naobrazbi i po svom pozivu« (1975:8), a M. Bertosa u opširnom novinskom osvrtu prigodom proslave 400-godišnjice smrti velikoga Istranina (1975) opet govori o njemu kao »komparativnom lingvistu«. Od povijesti pak hrvatske književnosti Kombolova (1945:59.78.194.195) ističe Vlačićevu veličinu i ulogu u europskim okvirima, njegov filološki rad, zauzetost za »ilirski« jezik, vezanost za rodni kraj, ali i to da mu je nesklona protestantska struja onemogućila izravan rad u vjerskom tisku za Hrvate (usp. o tome i Bučar 1910:64); R. Mardešić (1977:433-4) misli da je Vlačićevo lingvističko djelo »upravo neizmjereno«; Franičević (1974:106) tvrdi da je Vlačić jedan od najvećih hrvatskih latinista 16. st., pisac većega broja filoloških rasprava i skupljač etimologija »četiriju sada najvažnijih jezika: grčkoga, latinskoga, njemačkoga i ilirskoga«. Za razliku

od Kombola, Franičević se u svom navedenom radu ne osvrće na pitanje Vlačićeva izravnog udjela u izdavanju, prevođenju ili sastavljanju protestantskih spisa na hrvatskom za Hrvate; u poglavlju o književnosti reformacije (1974:163-169) o Vlačiću i ne govori, nego ga samo jednom spominje kao vrlo učena protestanta. Slično je i u odgovarajućem poglavlju Frangešove Povijesti hrvatske književnosti (1987:83), gdje se Vlačić spominje kao hrvatski latinist i »više njemački nego hrvatski javni radnik«. Mirkoviću je, naprotiv, bilo osobito stalo da Vlačića što više poveže s radom hrvatskih protestanata, i zato pogotovu u predgovoru za hrvatski prijevod KATALOGA SVJEDOKA ISTINE (Vlačić 1960) nastoji pronaći izravne i neizravne dokaze za to. Tu se izrijeком tvrdi da je Vlačić za boravka u Regensburgu razmišljao o hrvatskom i slovenskom pravopisu (str. XXX), da je izdavao hrvatske, slovenske i talijanske knjige i bio u najtješnjim vezama s hrvatskim i slovenskim protestantima (str. XXXI), da je posredno i neposredno utjecao na sadržaj hrvatskih protestantskih spisa (str. XXXII); ujedno se opet naglašava njegova vrhunska filološka sprema: temeljito poznavanje triju biblijskih jezika — latinskoga, grčkoga i hebrejskoga —, a od suvremenih jezika hrvatskoga, talijanskoga i slovenskoga, zatim pismenost na njemačkom, služenje češkim i poljskim, izvrsnu upućenost u biblijsku hermeneutiku, kritiku teksta i izdavaštvo (str. XV.XXXIII).

Taj je izbor mišljenja i ocjena domaćih znanstvenika o Vlačiću kao filologu više—manje nasumičan, no nadamo se da je donekle i reprezentativan. On svakako pokazuje da naša znanost dobar dio Vlačićeva rada svrstava u jezikoslovlje, odnosno filologiju onoga vremena, da visoko ocjenjuje njegove osobne mogućnosti i učinke na tom području, kao i da različito misli o njegovu udjelu u knjižarsko—književnoj proizvodnji hrvatskoga protestantizma. Riječ je o sažetim povijesnim sudovima uvaženih poznavatelja Vlačićeva djela i onodobnih kulturnih prilika, poznavatelja kojima se ne može odreći mjerodavnost. Valja ipak reći da oni o Vlačiću kao filologu govore u okviru svojih književnopovijesnih, kulturnopovijesnih ili čak širih općepovijesnih istraživanja, u kojima im Vlačićeva filologija ne može biti ni jedinim ni glavnim predmetom bavljenja. Stoga su nam gore navedena mišljenja danas izazovom da postojeće sudove o toj filologiji razradimo s užega lingvističkoga gledišta, da ih s toga gledišta pokušamo i povijesnolingvistički utemeljiti. Po onome što je o jeziku znao, što je o jezičnoj pojavi mislio i što ga je u njoj zanimalo, Vlačić ne može ne biti dijete svoga vremena. Od kakvoće tadanje filologije zavisila je u velikoj mjeri i

kakvoća njegova rada na biblijskim knjigama, njegovih jezičnih seminara, njegovih razmišljanja o jezičnoj pojavi, njegovih filoloških spisa. Današnja ocjena o svemu tome može biti samo potpunija ako se pokuša istražiti kakva je zapravo bila filologija u koju je mladi Vlačić urastao dok se školovao, što je od tadanje jezikoslovne baštine prihvatio kao svoje, pa onda i primjenjivao, iz kojih se knjiga i od kojih živih učitelja učio filološkomu poslu. Upravo o tom zadnjepomenutom pitanju, to jest o Vlačićevu filološkom naukovanju, ali i općenito o njegovu odnosu prema filologiji željeli bismo ovdje priopćiti nešto podataka nedavno prikupljenih u samim njegovim spisima, u njegovim životopisima iz pera W. Pregera i M. Mirkovića te nekim drugim izvorima. Pri tom se nadovezujemo i na vlastito izlaganje o korijenima Vlačićeve jezikoslovne naobrazbe održano prigodom njegove 400-godišnjice (Križman 1975), želeći i ovom prigodom pridonijeti boljem razumijevanju onoga što je M. Mirković nazvao Vlačićevim »samostalnim prinosom lingvistici« i njegovom »lingvis-tičkom metodom« (1960:364).

U vrijeme kad se Vlačić školovao i javno djelovao nije se nametala neka posebna »protestantska« ili »renesansna« filologija, nego se zapravo samo nastavljala tisućljetna zapadnjačka predaja bavljenja jezikom, u kojem su sada podjednako sudjelovali i katolici i pristaše novoga, protestantskoga vjerskog pokreta. Riječ je o predaji što počinje od Herodota i prvih grčkih filozofa (Ivić 1969:12) a odvijala se na dvjema razinama: na jednoj se nastavljalo umovanje o jeziku i jezičnim pitanjima u okviru filozofije, osobito dijalektike u djelima sofista i Platona te logike u Aristotelovim spisima, zatim u okviru rimske, srednjovjekovne i novovjekovne filozofije sve do kraja 18. st.; na drugoj su se razini opisivali i tumačili jezici književnih uzora i ujedno sastavljali priručnici za lijepo pisanje nazvani gramatikama. Vlačić je iz knjiga do kojih je mogao doći i od učitelja s kojima se družio naučio baviti se jezikom na objema razinama, na spekulativnoj i na djelatnofilološkoj. To se vidi u samim njegovim filološkim raspravama, koje obrađuju opipljive jezične činjenice i pojave, ali su mjestimice »začinjene« i filozofsko–spekulativnim umecima. Tako u nabranjanju razloga zbog kojih je teško razumijevati jezik Svetoga pisma umeće i jedno vrlo staro filozofsko gledište o samoj naravi jezika: EST VERO SERMO NOTA AUT IMAGO RERUM, ET VELUTI QUAEDAM PERSPICILLA, PER QUAE RES IPSAS INTUEMUR (Clavis II, 1628: stup. 2): »A govor je biljega ili slika stvari, i neka vrsta naočala kroz koje motrimo stvari same.« Metafora prema kojoj je

jezik zrcalo, zrcalna slika zbilje (lat. SPECULUM) potječe od stoika (Lyons 1978:33), a Vlačiću su je posredovali skolastici. Prema njihovu shvaćanju riječi ne odražavaju stvari neposredovano, nego nam stvar dočaravaju kao opstojeću na jedan od mogućih načina — kao substanciju, kao djelovanje, kao svojstvo, i sl. (Lyons 1978:34). U uvodu u raspravu o dijelovima govora (Clavis II 1628: stup. 277–8) Vlačić to prepričava ovako: SICUT PORRO IN REBUS DUPLICES SUNT RES: ALIAE PER SESE SUBSISTENTES, QUAE ET SUBSTANTIAE PARTIM VERE, PARTIM IMPROPRIE DICI POSSUNT, ALIAE QUAE ILLIS TAMQUAM ADHAERENT, QUAE ACCIDENTIA RECTE NOMINARI SOLENT — ITA ETIAM SUNT DUPLICIA NOMINA: SUBSTANTIVA SUBSTANTIIS CONVENIENTIA, ET ADIECTIVA ACCIDENTIBUS. PLENUMQUE AUTEM SOLENT OMNES LINGVAE RES ILLAS SUBSISTENTES SUBSTANTIVIS, ACCIDENTES AUTEM ACCIDENTARIIS NOMINARE: »Među stvarima, nadalje, ima dvojakih: jedne opstoje o sebi, pa ih — dijelom točno, dijelom neprikladno — možemo nazvati substancijama; druge pak kao da prijanjaju uz one prve, i ispravno ih običavamo zvati akcidensima; tako su i imena dvojaka: imenice (SUBSTANTIVA) pristaju substancijama, a pridjevi (ADIECTIVA) akcidensima.«

Takve je misli o jeziku Vlačić mogao čitati u djelima srednjovjekovnih gramatičara, i to onih koje zbog pristajanja uz učenje o »načinima opstojnosti« (DE MODIS ESSENDI) i »načinima značenja« (DE MODIS SIGNIFICANDI) često zovu i modistima. Modističke su se gramatike prepisivale, tiskale i upotrebljavale još i kroz cijelo 15. i do duboko u 16. st. (Percival 1975:239), dakle i u vrijeme Vlačićeva školovanja. To osobito vrijedi za čuveni DOCTRINALE Aleksandra de Villa Dei te za GRAECISMUS Everarda de Bethune. Od novijih gramatika Vlačić je učeći latinski svakako rabio djela iz pera ljudi kojima se i kao već zreo čovjek silno divio. To su osobito INSTITUTIONUM GRAMMATICARUM LIBRI QUATTUOR Alda Manuzia iz 1493; LIBELLUS DE OCTO ORATIONIS PARTIUM CONSTRUCTIONE iz 1513. i druga djela Deziderija Erazma; ELEMENTA LATINAE GRAMMATICES: SYNTAXIS Filipa Melanhtona iz 1526, i dr.

Dok su za polet grčke filologije na Zapadu bili zaslužni bizantski prebjezi u Italiju i talijanski humanisti, za treću važnu filologiju Vlačićeva doba, za hebraistiku, bili su najzaslužniji protestanti. Oni su čvrsto vjerovali da je predaja u Zapadnoj Crkvi iskvarila biblijski zapis, pa da stoga valja što savjesnije

proučavati biblijske jezike i tekstove, pogotovu hebrejske kao najodličnije među njima, kako bi se došlo do prvotne i neiskvarene biblijske poruke. Taj snažni vjerski i polemički poticaj na učenje hebrejskoga, pored grčkoga i latinskoga, bio je potpomognut i drugim povoljnim okolnostima: prije svega pojavom nove vrste filologa koji su, poput Reuchlina ili Pellicana, na temelju već nagomilanoga filološkog iskustva mogli napisati opširne i kategorijalno raščlanjene hebrejske gramatike, a zatim i pojava tiska. Zahvaljujući svemu tomu, na prijelazu iz 15. u 16. st., a pogotovu u doba ranoga protestantizma do 1540, položeni su temelji zapadnjačke hebraistike. U to su se vrijeme osnivale katedre za hebrejski po europskim sveučilištima — podjednako i u katoličkim i u protestantskim zemljama. A zaredale su i tiskane hebrejske gramatike, u prvom redu Pellicanova iz 1504. i Reuchlinova DE RUDIMENTIS HEBRAICIS iz 1506. One su i u Vlačićevo doba bile najutjecajnije. Ostale Vlačiću dostupne hebrejske gramatike i rječnike napisali su njegovi stariji suvremenici, učitelji ili prijatelji iz tadanjih humanističkih krugova po Njemačkoj: W. Fabricius Capito–Koepfel, INSTITUTIUNCULA IN HEBRAICAM LINGUAM iz 1516; Sebastian Muenster, INSTITUTIONES GRAMMATICAE IN HEBRAEAM LINGUAM, Basel 1524; Johann Forster, DICTIONARIUM HEBRAICUM NOVUM, Basel 1557. Prema Melanhtonovu spisu DE STUDIO LINGUAE HEBRAEAE iz 1549. Vlačić je i sam napisao svoj nagovor o učenju hebrejskoga ADHORTATIO AD STUDIUM LINGUAE HEBRAEAE, uvršten u izdanje Ključa iz 1628 (CLAVIS II, stup. 677, i d.).

U mladosti je Vlačić svakako najviše naučio od živih učitelja u humanističkim krugovima Venecije, Basela i Wittenberga. U Mletke je stigao već u svojoj šesnaestoj godini (1536), i tu je zatekao sjevernotalijanski humanistički krug, u koji se ubrajaju Giovanni Battista Cipelli–Egnatius (1478–1553), izdavači Aldo Manuzio i sin mu Paolo, Petar Pavao Vergerije ml. (1498–1565). Učitelj Cipelli posredovao je Vlačiću Erazmove ideje i uputio ga u klasične jezike. Za Manuzia je radio kao neka vrsta »kućnog lektora«, surađujući u izdanjima grčkih i rimskih klasika. U tom učenom humanističkom društvu Vlačić je stekao golemo filološko znanje i doživio svoje humanističko »krštenje« i u tom razdoblju latinizirano mu ime MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS.

Kad se g. 1539. mladi Vlačić pridružio baselskom humanističkom krugu, ondje nije zatekao Erazma, jer je ovaj već tri godine bio mrtav. Ipak se tu mogao družiti s njegovim prijateljima, učenicima i nastavljačima, kakvi su bili: izvrsni

helenist i biblijski egzeget W. Fabricus Capito–Koepfel (1478–1541); suučenic Melanhtonov te čuveni grecist i latinist Simon Grynaeus (1493–1541); hebraist i jedan od najčuvenijih knjižara–izdavača 16. st. Johannes Oporinus Herbster (1507–1568); Sebastian Muenster (1489–1552); Oswald Mykonius–Geisshuessler (1488–1552), i dr. Vlačićeva je filološka naobrazba tu dobila nove obzore učenjem hebrejskoga: svi su nabrojani humanisti bili i znalci hebrejskoga, pogotovu Capito, koji je izdao dvije hebrejske gramatike, i Muenster koga uz Reuchlina drže najvažnijim kršćanskim hebreistom 16. st.

Profesor Grynaeus, kod kojega je Vlačić za svoga boravka u Baselu stano-
vao, preporučio je Ilirika tuebingenskom profesoru, također Istraninu, Matiji Grbcu. Taj je profesor grčkog jezika i književnosti također primio Vlačića u svoju kuću i uveo ga (1540) u tiblingenški humanistički krug. U njemu je nada sve važnim Vlačićevim poznanikom bio vjerojatno najveći njemački filolog 16. st. poslije Erazma — Joachim Camerarius (1500–1574). Zanimljivo je da je on, petnaestak godina prije, kao gimnazijski učitelj u Nürnbergu, u svoju kuću prihvatio i pomagao Matiju Grbca upravo onako kako je sada u Tübingenu Grbac primio Vlačića. Camerarius nam je u svom životopisu Melanhtona (str. 245) zabilježio i podatak da je Vlačić u Tübingenu svojski učio hebrejski jezik: FLACIUS IN COGNOSCENDAM LINGUAM HEBRAICAM TOTUS INCUMBIT.

Već sljedeće godine Vlačić se, s preporukom za Melanhtona, našao u središtu protestantizma, u Wittenbergu. U osobnom dodiru s prvacima pokreta Lutherom i Melanhtonom, profesorom grčkog i hebrejskog jezika koga su zvali PRAECEPTOR GERMANIAE, Vlačić je silno uznapredovao i u znanju i u životnoj zrelosti. Hebrejski su tu predavali Johann Forster–Forsthenius (1495–1556), pisac važnoga rječnika DICTIONARIUM HEBRAICUM NOVUM (Basel 1557. i 1564), i već rečeni Melanhton, pranećak ovdje već spominjanoga najutjecajnijega kršćanskoga hebraista u doba renesanse Johanna Reuchlina (1455–1522). Vlačić je u Wittenbergu već toliko znao hebrejski da je mogao i podučavati druge. Njegovo se školovanje tu i završilo, on je postao MAGISTER ARTIUM i profesor hebrejskoga. Njegova pak naobrazba rasla je i dalje, u okviru sveučilišnih predavanja, znanstvenoga rada i protestantsko–katoličke vjerske polemike na njegovim daljim životnim postajama po Njemačkoj: U Magdeburgu 1549–1556, Jeni 1556–1561, Regensburgu 1562–1566, Strassburgu 1567–1573 i Frankfurtu 1573–1575.

Znanje što ga je Vlačić stekao u humanističkim krugovima Venecije, Basela, Tübingena i Wittenberga dobilo je svojevrsno međunarodno priznanje kad je kao vrstan grecist g. 1550. doživio da mu u baselskom izdanju Aristotelovih djela budu otisnute njegove opaske uz Aristotelovu Retoriku i neke druge spise velikoga Stagiranina (Geldsetzer 1968: uvod, bilj. 10). Iskreno se divio slavnom Erazmu i G. Budeu, za koje kaže da su LAUDE DIGNISSIMI; njihove je stilove uspoređivao (MULTO SIMPLICIOREM ESSE SERMONEM ERASMI QUAM BUDAEI), njihova je djela poznavao i iz njih rado navodio. No poliglotskim mu je uzorom bio sv. Jeronim: UNUS POPULARIS MEUS HIERONYMUS LINGUARUM EGREGIE PERITUS FUIT: »Jedino je sunarodnjak moj Jeronim bio izvrstan znalac jezika« ... GENTILIS MEUS HIERONYMUS, UNICUM SUI TEMPORIS IN ECCLESIA LINGUARUM ASYLUM: »Suplemenik moj Jeronim jedino svojedobno utočište jezika u Crkvi.« (Clavis II 1628: stup. 685, r. 5–6). Vlačićeva pohvala Jeronimu nije tako žestoka samo zato što je njega i sebe držao ljudima istoga plemena i zavičaja nego i zato što je Jeronim bio utjelovljenje renesansnoga ideala učenjaka kakav je i Vlačić htio biti: HOMO TRILINGUIS, čovjek upućen u tajne triju najvažnijih jezika i triju njihovih uljudbi; čovjek poput Vlačića duboko odan svojoj vjeri i vrhunski znalac onih triju najsvetijih jezika što ih je, kako on kaže, sam Bog ushtio imati zapisana na svom križu — židovskog, grčkog i latinskog jezika.

LITERATURA:

1. H. Arens, Sprachwissenschaft. 2, Auf 1., Freiburg–München 1969.
2. M. Bertoša, Matija Vlačić, svjetski rebel, mislilac i znanstvenik. U: GLAS ISTRE, 20–21.12.1975.
3. Franjo Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb: MH 1910.
4. Francis P. Dinneen, S.J., An Introduction to General Linguistics, New York etc. 1967.
5. I. Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb–Ljubljana 1987.
6. M. Franičević, Povijest hrvatske renesansne književnosti, Zagreb 1983.
7. L. Geldsetzer (Hrsg.), M. Flacius Illyricus, De ratione cognoscendi Sacras

- Scripturas, Düsseldorf 1968.
8. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1970.
 9. M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb: MH 1945.
 10. Š. Jurić, *Matija Vlačić–Ilirik (1520–1575), izložba djela*. Katalog, Zagreb 1975.
 11. M. Križman, *O nekim izvorima Vlačićeve jezikoslovne naobrazbe*. U: *ISTRA 6–7 (1976)*, Pula.
 12. Džon Lajonz, *Vvedenie v teoretičeskiju lingvistiku*. *Perevod s englijskogo jazyka pod redakcij i s predislavijem V. A. Zveginceva*, Moskva 1978.
 13. R. Mardešić, *Novovjekovna latinska književnost*. U: *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Mladost 1977.
 14. M. Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960.
 15. W. Keith Percival, *The Grammatical Tradition and the Rise of Vernaculars*. U: *Current Trends in Linguistics 13 (1975)* 231–275.
 16. M. Vlačić Ilirik, *Clavis Scripturae Sacrae seu de sermone Sacrarum litterarum*, Basileae MDLXVII.
 17. M. Vlačić Ilirik, *Katalog svjedoka istine*, Zagreb 1960.